

RECENZIJJE.

Filozofija u prvom svesku »Hrvatske Enciklopedije«.

O prvom svesku Enciklopedije bilo je već više objava i općenitih prikaza, koji su opravdano puni priznanja. Istina, nije sve bez nekih manjkavosti, ali ovakove će manjkavosti, nadajmo se, otpasti u slijedećim svescima, pošto će iskustvo stečeno kod prvoga sveska moći povoljno utjecati na daljni rad.

Za ovaj bi daljni rad bilo bez sumnje od najveće koristi, kad bi se naši stručnjaci javnom stručnom kritikom osvrnuli na taj prvi svezak. To bi sačinjavalo neku općenitu suradnju, koja je potrebna, ako hoćemo, da to djelo bude izraz cjelokupnog rada u narodu. Pogotovo je to važno sada već kod prvoga sveska, kad je još moguće u daljnim svescima naći prigode, da se, ako je to potrebno, što god ispravi ili nadopuni.

Mi ćemo se ovdje osvrnuti tek na filozofske natuknice ovoga sveska. Na filozofskom području mogu se ovdje svi prilozi podijeliti u dvoje: jedni se odnose na povijest filozofije, dok drugi sadržavaju njezinu sistematiku. Ovdje se sada osvrćemo samo na ovu zadnju; a drugom ćemo zgodom upoznati naše čitatelje s povjesnim člancima. Najveći dio potječe od prof. Bazale, koji ih je, kao poznati stručnjak obradio veoma znalački. Pridružuju mu se drugi pisci historije i filozofije, kao: Balić, Bošković, Keilbach, Pataki, Petras i dr.

Sistematske ćemo sastavke uzeti u slijedu, kako se nalaze u knjizi. Oni potječu skoro isključivo iz pera prof. Zimmermanna. Kako je barem nekima poznato, on je počeo tiskati prve prinose za »Filozofijsku Enciklopediju« u Bogoslovskoj Smotri (g. 1939.), a poznatije je, da je već u svojoj »Psihologiji za srednja učilišta« pomno izradio priručni rječnik.

Alfabetским je slijedom prvi i najveći članak, ako se ne zaustavljamo kod svakoga i manjega sastavka, kao na pr. Actio, Activitas, Actus.

Agnosticizam (str. 94). To nije tek neki shematički prikaz, nego produbljena studija, čija opsežnost pokazuje, da je pisac ispravno shvatio metodički zadatak, kojega je imao pred očima kod izradbi svojih enciklopedijskih priloga za filozofiju: da se naime ne tek »popularno« ili usput dotakne nekoga problema i da mu jednostrano (prama nekom određenom nazoru) osvijetli rješavanje, nego on nastoji svestrano zahvatiti u dubinu problematike, pokazati sve njezine smjerove, utrti put kritici — i onda na ovu sadržajnu jezgru osloniti povjesni prikaz. Sve to čini pisac takovom didaktičnom vještinom, da i jezično izražavanje udešava prama razumijevanju inteligenta, koji je za ovu najistančaniju tematiku toliko dorasao, da može i bez stručnoga predznanja uz malo pažljivosti uočiti smislenu cjelinu. Poteškoća ovakovih sastavaka i jest u tomu, što treba i nestručnom čitatelju uz minimalni opseg omogućiti

maksimalni uspjeh, pa tako mora enciklopedijski sastavak nadomjestiti čitatelju manjak školovane predizobrazbe i povrh toga nadomjestiti često puta ogromnu i tešku literaturu, pa da bude uza sve to temeljito upućen u stvar.

Upravo time se odlikuje navedeni sastavak ili bolje reći studija. U njoj je provedena uglavnom orijentacija u cjelokupnoj filozofiji, jer obrađuje temeljno pitanje te filozofije, naime o mogućnosti teoretske metafizike. Protiv fenomenizma, pozitivizma i drugih agnostičkih nazora pisac konstruktivno pokazuje ispravni put spoznajne kritike, koja dovodi do opravdanja metafizike. Dok i u znamenitim leksikonima nije »agnosticism« ni spomenut, donosi naš priznati filozof u ovom sastavku veoma koncizan nacrt originalne monografije o tom temeljnom smjeru filozofije, koji je odlučan i za opću kulturnu orijentaciju.

Akozmiizam (str. 141). To je zapravo esejistička studija. Nema joj — obzirom na opseg i pregnantnost — jednake ni u kojoj stručno filozofskoj enciklopediji. Pitanje o zbiljskom opstanku tjelesnoga svijeta spada u osnovnu problematiku filozofije od početka njezine povijesti sve do danas, pa zato ova tema zaslužuje posebnu pažnju. To vrijedi pogotovo za nas, pošto nemamo na hrvatskom jeziku još potpuno izgrađene filozofije. — To je po svojoj prilici i razlog, ali ujedno i opravdanje, što je i filozofijskim člancima ustupljen potrebiti prostor u Enciklopediji. Ona hoće očito time poslužiti zadatku, da omogući prvotnu, svestranu sustavnu izgradnju naše filozofije. Velimo »naše«, jer će po nekim važnijim člancima bez sumnje doći do jačega izražaja lični stvaralački rad naših mislioca.

U ovoj studiji pisac zahvaća najkonciznijom stilizacijom u zamršeni spor i razilaženje pojedinih nazora među akozmistima i realistima. O ovim posljednjima bio je pisac prisiljen obilnije govoriti, jer ga je na to upućivala već sama organička veza s temom o akozmizmu; zato će kod članka o realizmu biti gotovo dovoljno, ako nas jednostavno upozori na na ovo mjesto.

U sastavu pojedinih rečenica izbija piščeva namjera, da dobro ustali terminologiju; da čitaocu u cjelini teksta objasni pojmove; da mu prikaže puteve i načine problemskog rješavanja i da sve to popratí kritičkim primjedbama, za koje moramo priznati, da su veoma oprezno, ali i sasvim objektivno natuknute. Posebice osjećamo, kako pisac taj problem pomiče na tlo savremene filozofije, pa pomni čitaoc tako zapazna ne samo njegovu aktualnost, nego i njegovu vezu sa sustavnim i metodičkim značenjem problema za opću filozofijsku orijentaciju. To su, kako nam se čini, glavne značajke u obradbi toga članka.

Aksiologija (str. 149). Tu se iznosi filozofijska nauka o vrednotama. Taj članak, koji je napisao Dr V. Filipović, predstavlja pregnantan prikaz o toj najmlađoj, pa stoga još nedostatno obrađenoj grani filozofije. Za razumijevanje toga članka traži se mnogo predznanja, koje pisac ovdje očito predpostavlja. Ako je Enciklopediji zadaća, da bude informativno djelo za sve naobražene slojeve, svakako bi bilo poželjno, da bi se ovakove, već po svom sadržaju teške teme, što jasnije obradile. U ovom je prikazu trebalo osim navedenih spomenuti i druge nazore; i čitaocu pružiti barem nešto kritičke orijentacije.

Akt (str. 151) i **Aktivizam** (str. 154). U obim ovim člancima profesora Dra A. Bazale osjećamo vanrednu stilističku virtuoznost g. pisca, koja dolazi toliko do izražaja, da je to gotovo na štetu razumljivosti, koju treba staviti na prvo mjesto u enciklopedijskim sastavcima. Historijski su pak njegovi prikazi zaista vještački i u sadržaju i u formi.

Altruizam (str. 288) od istoga Dra A. Bazale je uzoran enciklopedijski sastavak, u kojem pisac dovoljnom jasnoćom niže pregnantne kritičke refleksije protiv egoizma.

Analiza (str. 395). Kao što ima znatan dio filozofijske terminologije višeznačnu upotrebu, tako ju ima i ovaj izraz, pa uslijed toga dolazi kadgod i u stručnoj literaturi do nesporazuma. Zato je potrebno, kada neki termin imade više značenja, da se to točno iznese i da termin bude potpuno osvjetljen u svim svojim značenjima, kako je to učinio Dr. Zimmermann u ovom članku. Kod toga se obazirao osobito na Aristotela, Kanta i Bergsona, pa olakšava razumijevanje obiljem primjera. Istaknuo je osnovno značenje analize zajedno s apstrakcijom za postanak pojmova, kao i za opravdanje objektivizma u noetici. Tako se i u ovomu, kao gotovo u svakom njegovom članku, odrazuje veza s čitavom filozofijom, da bi čitaoc u zbroju članaka dobio organski suvislu cjelinu filozofije, u kojoj je svaki članak izvorno zamišljen i u sebi cjeloviti sastavni njezin dio.

Antropologizam (str. 497), br. 2 pod **Antropologijom**. I taj je članak opsežna studija, u kojoj isti pisac prikazuje dubokom psihološkim analizom osnovne sile u razvoju kulturnoga života do njegove današnjice, ukoliko se ova odrazuje u relativiziranju duhovnih vrednota. Povjesni dio prikaza iznosi karakteristike glavnih predstavnika antropologizma. Malo čudno djeluje sitnotisak završnoga odlomka, jer ako se radi o uštednji prostora, onda je taj tako neznatan, da gotovo ne dolazi u obzir, a s druge se strane osjeća, kao da su sporedne važnosti oni markantni potezi pisca u slici najmodernije filozofije. To spominjemo tek usput.

U članku je prikazana filozofijska antropologija uopće i napose noetički antropologizam. Polaznu točku filozofiranja o čovjeku pravom je pisac uočio u presudnom pitanju za shvaćanje o čovjeku, kao nosiocu i stvaraocu duhovnih vrednota, naime u pitanju o predmetu psihologije. Kratkim i oštroumnim osvrtom na sasvim prirodnoznanstveni smjer zadbivaju pogledi na čovjeka, njegovu etičku i religijsku ličnost kritički sigurnu osnovicu. U tom članku dolazi do punoga izražaja kulturnotvorna dinamika filozofije, pa zato možemo bez pretjeravanja reći, da ova rasprava predstavlja jednu od najvažnijih i najpoučnijih stranica Enciklopedije. Ovdje mislimo da smijemo napomenuti još nešto. Da bi vanjski svijet uvidio, kako ova naša Enciklopedija nije tek nekakovo kopiranje, nego da ima u njoj originalnih radova, kakovih nema ni u stručnim filozofijskim enciklopedijama, držimo, da bi trebalo barem neke markantnije rasprave prevesti i izdati u kojem većem evropskom jeziku za strani naučni svijet.

Apercepcija (str. 508). Ako kraj drugih filozofijskih struka uzmemo u obzir i psihologiju, ukoliko nije ova posve eksperimentalna, jedan od najvažnijih pojmova je pojam apercepcije. Nju je obradio u

Enciklopediji Dr. F. Jelačić. Na prvi pogled će taj članak možda izgledati vrsnim, ali stručnjaci će opaziti, da se taj sastavak u čitavoj filozofijsko-psihološkoj grupi ne može istaknuti kao osobito uspješna radnja. U hrvatskoj srednjoškolskoj Psihologiji ima toliko gradiva o apercipiji, da bi bilo dovoljno taj priručnik upotrebiti, pa bi taj članak bolje ispao. Ovako je pak ne samo nepotpun, već ima u njemu i stvarnih netočnosti, a i način izražavanja zaostaje za stručnim pisanjem u enciklopediji. Apercipija bi po tom članku imala biti »aktivno sudjelovanje duševnosti«,... kojim »cjelokupna gromada starijih duševnih sadržaja prima nove dojmove«... Po piscu je Leibnitz uveo apercipiju u »psihologiju spoznajne teorije«... I Kantovo je shvaćanje apercipije neispravno prikazano. Nema navoda nikakove literature, premda ima o tomu i monografija (Lange, Messer), pa i jedna hrvatska (Bazala). Percipere ne znači samo primati, pa ima ovdje upravo psihološko značenje: k perceptivnom (u širem značenju »idejnom«) inventaru pridoci.

Appetitus (str. 527). U sintezi stare i najnovije psihologije ulazi ovdje Dr. Zimmermann antropološkom analizom do konstitucije čovjeka po dinamici života. Tu nam je čovjek prikazan kao izvor različitih nagnuća, težanja (*appetitus*). Otuda se dobivaju osnovni pojmovi za psihologiju razumijevanja i za etiku. Tako i ovdje, kao što i kod apstrakcije, nailazimo na povezanost psihologije s filozofijom. Važna su i jezična objašnjenja pomoću francuskog i njemačkog jezika, pa je izgrađivanju terminologije svuda posvećena najveća pažnja. Mnoge su pojmovne distinkcije provedene tako, da čitaocu služe kao solidna priprava ili uvod za snalaženje po stručnoj literaturi.

A priori (str. 533). I u ovom članku nastoji Dr. Zimmermann da u mnogoznačnosti toga izraza dade točna određenja, pa je pravom istaknuta historijska koncepcija Aristotelova i Kantova. Upotreba tih značenja osvijetljena je vrlo važnim primjerima, iz kojih se razabire suvislost pojedinačnih značenja sa sustavnom cjelinom filozofije. Takovo se precizno određivanje terminologije očituje kod svih članaka, gdje god treba dobro razlikovati pojmovna značenja i ukazati na njihovu organsku povezanost. To opažamo i u njegovim člancima: *Apsolutna* (str. 538), *Actio* (str. 29), *Activitas* i *Actus* (str. 30), *Arbor Porphyriana* (str. 536). Za filozofsku je lektiru vrlo korisno, što je prema potrebi navedena i inojezična terminologija, a kod nekih je termina obilno naveden izbor hrvatskih izraza. S metodičkog je gledišta kod izradbe pojedinih pojmova svakako pohvalno to, što je uz najveću jasnoću kratko osvijetljeno njihovo značenje u povjesnom razvoju filozofiranja. Kod ovoga bi članka primijetili, da se u rečenici: »Tako i filozofijska psihologija... izvodi nematerijalnu narav psihičnoga uzročnika duše« ima staviti zarez ispred »duše«, jer je bez njega poremećen smisao rečenice.

Apstrakcija (str. 539); *Apstraktno* (str. 540). Dr. Zimmermann obrađuje ovdje pojam, čija se znamenita povijest proteže od Aristotela do najnovijega doba, napose u würzburškoj (Külpeovoj) psihološkoj školi. Pitanje o mogućnosti apstrakcije odlučuje na području psihologije o tomu, da li je opravdan intelektualizam protiv senzualizma, a na toj se dilemi konačno rješava i pitanje: u čemu se sastoji osobitost

čovjeka, u koliko je (vrsno ili bitno određen kao) čovjek? Obzirom na noetiku pitanje o apstrakciji odlučuje i rješavanje historijske raspre o problemu univerzalnih pojmova.

Ova rasprava obuhvaća sintetički oba područja. Već na njoj samoj možemo zapaziti obilježja pravoga enciklopedijskoga rada: šumom različitih nazora zamršena je problematika predočena razumijevanju čitaoca savjesno promišljenim i didaktički dotjeranim objašnjavanjem, kolikogod je to moguće bez pogibelji, da uslijed stezanja teksta ne bude čitaoc površno upućen. Povjesni materijal (Berkeley, Wundt, Ziehen...), definicije pojedinih nazora, neke jedva primjetive, ali odlučene kritičke napomene sadržavaju detalje, koji podavaju u kratkim potezima izrazitost cjelini rasprave. Ni ovdje nije na mjestu, tako mislimo, ekonomiziranje, koje prokazuje obilni sitnotisak u tom članku, premda se baš tu radi o nauci o pojmovima, dakle o jednom od najtežih i najaktualnijih problema u psihologiji i noetici. Ako hoćemo, da ova Enciklopedija u nekim naučnim granama barem donekle ustupi mjesta vlastitom našem stvaranju, pa tako zadobije svoje specifično obilježje, da ne govorimo o drugim momentima, treba da u prvom redu budu iscrpivo prikazane baš najteže, ali za kulturu duha najvažnije teme.

Asocijacija (str. 670). To je članak prof. R. Bujasa, pa ako taj članak i ne ulazi neposredno u filozofijsku psihologiju, ipak je s njom u vezi. Pokraj instruktivnog i jasnog razlaganja sadržaje i neke nedostatke, na pr. kad se u uvodnoj definiciji kaže, da je asocijacija »povezanost... kao snova sjećanju«. Time je funkcija asocijacije neispravno ograničena. Dalje se kaže, da su od Aristotela »ona poznata tri zakona« asocijacije. Međutim nije zgodno pretpostavljati, da je to čitaocima poznato, — jer komu je to poznato, on će navesti četiri, ne tri »zakona« (po sličnosti, kontrastu, koegzistenciji i sukcesiji). Osim toga trebalo je jasnije razlikovati asocijaciju zapažanja od zapamćenih asocijacija. Kod ovako važnoga pitanja iz moderne psihologije (Mill n. pr. izjednačuje asocijaciju sa zakonom gravitacije!) moglo je u taj članak ući barem nešto iz eksperimentalne psihologije, a poželjno bi bilo, da ima i nešto novije literature. Malo je pretjerana tvrdnja, da je »psihologija oblika, cjeline, strukture... odbila i sve ono, što je starija psihologija asocijacije ispravno bila utvrdila«. U ovom istom, ili još bolje, u posebnom je članku trebalo iznesti i »asocijativnu psihologiju«. Međutim će se možda i naknadno naći mjesta i za taj pojam, ali bi mu pravilno mjesto bilo ovdje.

Ateizam (str. 696). Taj članak potječe od Dra V. Kelibacha i sadržaje odličan prikaz s veoma diskretnim kritičkim opaskama.

Atomizam (str. 727) od Dra J. Lacha je primjer konciznoga sastavka, gdje je stegnutost prostora onemogućila veću jasnoću prikazivanja i obrazlaganja. Ispred toga članka nalazi se članak **Atom**, koji je sigurno deset puta veći, upravo opširna studija. Tomu nema prigovora, jer nema smisla, da se čitaocima donose najteže stručne stvari u par redaka, dok imade, barem po našem skromnom sudu, u tom 1. svesku Enciklopedije mnogo mjesta, gdje bi se bile dale provesti velike uštednje na prostoru bez uštrba za razumijevanje. — Dr. Lach nazivlje Boškovićevu nauku »čisti ili realistički dinamizam«. Kako u tomu do

sada još nema potpune suglasnosti, bilo bi poželjeno, da se pri članku o Boškoviću fiksira naziv za njegovu nauku.

*

U ovom smo kratkom pregledu iznesli kod nekih članaka refleksije, koje će komu tomu izgledati kao superlativi, koji su šablonski i namješteno navedeni. Ali kao što se nismo sustezali navesti, što nam se pričinilo manjkavim, isto tako držimo, da se ne smijemo sustezati, ako treba pojedinim piscima odati zasluženno priznanje i istaknuti njihove odlike. Kad bi koji vanjski stručnjak mogao u izvorniku ili prevodu upoznati po koji istaknutiji članak, uvjereni smo, da bi morao priznati, da je naša Enciklopedija uglavnom dostigla, a na području filozofije do sada djelomice i prestigla vrsnoću inojezičnih enciklopedija. Što smo s ponosom mogli istaći na filozofskom području, mislimo, da će moći drugi ponoviti na drugim područjima.

Dr Teofil Harapin

Egenter Richard: Von der Freiheit der Kinder Gottes. Oktav. 356 Seiten. Herder & Co., Freiburg im Breisgau 1941. 2.60 RM, in Halbleinwald 3.80 RM. Za inozemstvo 25% popusta.

Problem slobode i slobodne ljudske volje uvijek će biti aktuelan. U svim svojim oblicima i manifestacijama. I kao filozofsko, načelno pitanje i kao pojava, koju praktično treba rješavati u pojedinačnom i narodnom životu. Ona se napose postavlja kao religiozni problem. Osobito odkad je kršćanstvo nastupilo kao vijesnik slobode djece Božje. S Luterovim pretjeranim i neispravnim isticanjem ove religiozne slobode, kod katolika je dakako to pitanje bilo donekle potisnuto. Nije se o njem dovoljno raspravljalo. Može se dapače reći, da je obzirom na taj problem postojala i praznina u teološkoj literaturi. Stoga je posve opravdan pokušaj Richarda Egentera da tu prazninu popuni.

Na 300 i više stranica sitnog tiska (malog oktava) dalo se o tom prilično napisati i kad prolazimo knjigu, koja je pred nama, vidimo da je pisac doista mnogo pitanja zahvatio: sloboda blaženih i sloboda na zemlji, sloboda od slijeposti, sloboda od grijeha, sloboda od smrti, od zakona, borba za slobodu, zrela sloboda kršćana i t. d. K svemu ovome pridodano je preko dvadeset stranica što kraćih, što duljih bilježaka u vezi s raspravljanim problemima.

Po načinu kako je pisac shvatio stvar vidi se, da je nastojao biti originalan i učiniti svoju raspravu doista zanimljivom. U ovom pogledu osobito su uspjela uvodna poglavlja o sumnjama o ljudskoj slobodi, napose odsjek »Stimme der Klage«,* gdje pisac duhovito iznosi prigovore protiv slobodi. Kod ljudi izvan kršćanstva, veli, slobode nema, jer oni »posjeduju odveć slobode«, jer su porušili sve zapreke sredenom slobodnom razvitku. Kod kršćana te slobode također nema, jer su odveć zapreka nagomilali. Ne samo u odnošaju prema ljudima, nego i prema samome Bogu. Gdje se pojavljuju duboko pobožni i poslušni ljudi, ali nutarnje slobodni duhovi, ogorčavate im djelovanje i život.

* Čemu samo ovakovi malo iscijeđeni naslovi, kao i »Trost des Verstehens«, kao da je knjiga pisana za stare mamice?